

ПРОБЛЕМА САМОТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади дослідження проблеми самоствердження. Зокрема, наголос робиться на проблемі самоствердження особистості серед студентської молоді на матеріалах емпіричного дослідження.

Ключові слова: самоактуалізація, самоствердження, самореалізація, особистість.

В статье рассматриваются теоретико-методологические принципы исследования проблемы самоутверждения. В частности, ударение делается на проблеме самоутверждения личности среди студентов на материалах эмпирического исследования.

Ключевые слова: самоактуализация, самоутверждение, самореализация, личность.

The article discusses theoretical and methodological principles of self-affirmation problems. In particular, emphasized problem of self-affirmation of personality among student young people on materials of empiric research.

Keywords: actualization, self-affirmation, self-realization, personality.

Постановка проблеми. Проблема саморегуляції людиною власної поведінки і діяльності завжди займала особливе місце в психології. Самоствердження особистості виступає в якості однієї з головних цінностей особистості, студента зокрема, як майбутнього спеціаліста, який має самостійно створювати та реалізовувати конкретні проекти, бути соціально активним, мати власну позицію та погляди, вміти їх відстоювати та доводити, знати свої права, адекватно оцінювати можливості і відповідати за свої дії.

Мета статті – здійснити теоретичний та емпіричний аналіз проблеми самоствердження особистості студентської молоді.

Проблематика самоствердження особистості розроблялася в різних предметних галузях – філософії, психології, педагогіці, соціології. Для розуміння суті питання доречно виявити та впорядкувати основні теоретичні підходи, принципи, моделі з метою їх використання для подальшої роботи стосовно окресленої проблеми.

Вчення І. Канта про абсолютну гідність особистості, про «розумовопізнаний» характер, про свободу [3]; система поглядів Ф. Ніцше про волю до влади, про «суперлюдину». Ідеї А. Шопенгауера про світову волю, про найбільше бажання людини – бажання жити, саме воля до життя і здатна змусити людину знищити світ лише задля того, щоб зберегти власне «Я». Людина за своєю природою – егоїст і «воля являє собою таке самоствердження власного тіла в численних рядах індивідуумів, що вона через егоїзм легко переходить до заперечення тієї ж самої волі, що проявляється в іншому індивідуумі» [7]. В

роботах даних авторів ці поняття аналізуються в основному як спонукання і є синонімами, які визначають внутрішню потребу людини в самоствердженні.

Перші, найбільш систематичні дослідження проблеми самоствердження особистості, були проведені в руслі психоаналізу. Саме один із послідовників З. Фрейда – А. Адлер замінив у своїх працях класичну теорію драйвів на теорію самоствердження особистості. Адлер відомий своїм інтересом до проблеми неповноцінності органів. Ідея неповноцінності і компенсації стимулювала автора до створення нової теорії мотивації, де б фігурували не сексуальне бажання і потреба в безпеці, а прагнення до переваги. Він зробив вдалу спробу створити, можливо, в якомусь відношенні і спірну, але закінчену психологічну теорію самоствердження особистості.

А. Адлер був послідовний в розробці власної концепції прагнення до переваги, істотно доповнював її протягом життя, але кардинально не змінював. Підводячи підсумок півтора десятиліттям своєї психологічної теорії в цілому, Адлер писав: «...кожний крок вперед логічно витікає з наших основних положень. До цього часу не виникало необхідності змінювати що-небудь в теоретичних побудовах або підпирати їх положеннями іншого роду» [1]. Адлер сформулював власні принципи побудови теорії особистості:

- холістичне уявлення про особистість;
- цільовий детермінізм;
- активність особистості, поведінка якої спонукається прагненням до переваги, досконалості;
- соціальна природа людини.

Важливим є те, що Адлер почав розглядати потребу у самоствердженні (у перевазі, у визнанні) як сутнісну потребу людини, вивчення якої вже не могло залишатися поза увагою теорії психології.

Не дивлячись на вірність Адлера своїм ідеям, його сутнісні теоретичні положення, наприклад, положення про природжене прагнення людини, постійно переглядалися. Спочатку він виходив з того, що фундаментальною потребою людини є прагнення до агресії: з перших секунд життя людина ставиться до навколишнього середовища вороже. Але положення про агресивну спрямованість людини як базову потребу не отримало підтвердження. Адлер починає розглядати агресію як частковий випадок більш загальної тенденції і називає це потребою у владі, а пізніше потребою в перевазі, досконалості.

Одним з центральних положень теорії Адлера виступає фізична неповноцінність, яка виражається в наявності у людини тілесного дефекту. Помірне відчуття неповноцінності стимулює розвиток людини, дозволяючи їй вибирати способи вдосконалення - компенсацію, надкомпенсацію й ін. Сильне відчуття неповноцінності обмежує можливості, позбавляє людину можливості варіювати, управляти собою, активізувати власні внутрішні ресурси. Останній шлях – це шлях невротичного розвитку, де потреба в самоствердженні виявляється як прагнення до переваги над людьми на фоні фрустрації власної потреби у вдосконаленні. Потреба невротика в захисті своєї переваги впливає так сильно, що кожен душевний стан містить у собі одне бажання: звільнитися від своєї слабкості, знайти упевненість, силу, будь-якими (навіть найаморальнішими) способами перевершити всіх. З часом формується комплекс неповноцінності і комплекс переваги. Ці два комплекси природним чином зв'язані між собою. Виявляючи комплекс неповноцінності, ми одночасно виявляємо комплекс переваги, і навпаки, спостерігаючи у людини риси, які вказують на наявність комплексу переваги, ми виявляємо більш менш прихований комплекс неповноцінності.

Отже, за А. Адлером, джерелом активності людини є її «неповноцінність» або незадоволеність досягнутим. Відповідно до принципу цільового детермінізму керуючись «фіктивною» (тобто реально недосяжною) життєвою метою, людина завжди відчуватиме невдоволеність і

прагнутиме справитися з нею доступними їй засобами.

Адлер приходив до висновку про те, що відчуття неповноцінності формується на основі механізму «порівняння себе з іншими», оцінки здатності «вписатися в суспільство, в якому він в даний момент знаходиться».

Самоствердження за Адлером існує в двох якісно різних підходах: 1) результат фіктивний (ілюзорний) і значущий тільки для даного суб'єкта; 2) результат реальний і соціально значимий. Самоствердження першого типу характерне для невротиків. Згідно нього людина виробляє в собі відчуття (комплекс) переваги, який може стати одним із способів уникнути своїх труднощів. Людина з комплексом неповноцінності прагне здаватися краще, ніж вона є насправді, і цей фальшивий успіх компенсує відчуття неповноцінності, що стало для неї нестерпним. У нормальної людини комплекс переваги відсутній. Вона задовольняє свої бажання, беручи участь у суспільно корисних справах, її дії приносять користь і її активність конструктивна.

Не влаштувала дослідників у психоаналізі проста констатація Адлером зв'язку між трьома феноменами – неповноцінністю, соціальним інтересом і самоствердженням. Виникла потреба в розкритті глибинних особистісних механізмів, що визначають Его-стратегії людини, що самостверджується.

У ході психотерапевтичної роботи Е. Еріксон виявив, на перший погляд, здавалося б, зворотний самоствердженню феномен, який називається опором ідентичності. Згідно Еріксона, ідентичність – це твердо засвоений образ себе, який особистістю приймається. В процесі особистісного зростання або в ході психотерапевтичної роботи уявлення про себе може змінюватися. Саме зміна уявлень про себе і забезпечує основу самоствердження особистості. Проте процес зміни ідентичності може викликати не тільки позитивні, але і негативні відчуття. У таких випадках клієнт (людина взагалі) відчуває страх особистісного зростання, що супроводжується відчуттям втрати себе і тривогою бути поглинутим іншою людиною, отже з'являється опір, який стає основною і серйозною проблемою психотерапевтичної роботи. Феномен опору ідентичності має важливе значення для розуміння проблеми самоствердження особистості. Він означає небажання кардинальних змін цінності Я, прагнення бути вірним самому собі, навіть

якщо подібна відданість служить не на благо, а на шкоду людині. Опір ідентичності заснований на утвердженні непорушності своєї особистості, на ухваленні, мабуть, малоефективних, але звичних способів функціонування.

Самоствердження особистості можливе через зміну цінності «Я» (на протигагу опору ідентичності). Опір ідентичності (при всій ілюзорності відчуття, що тим самим людина залишається сама собою), навпаки, перешкоджає тому, щоб суб'єкт став тим, ким він може бути. Самоствердження має бути засноване на волі самої особистості, її здатності рухатися вперед і розвиватися. У тих випадках, коли самоствердження базується на опорі ідентичності виникають серйозні підстави припускати, що індивід швидше залежний, чим вільний в своїх рішеннях, оскільки переживає тривогу з приводу розвитку і зміни власного «Я».

Представник неопсихоаналізу Х. Шульц-Хенке розглядає самоствердження особистості як утвердження «Я» шляхом домінування. Саме афессивне спонукання Шульц-Хенке співвідносить з прагненням до самоствердження, до поняття переживання афессивного спонукання додається також термін «прагнення до самоствердження». [8].

Завдяки роботам А. Адлера, Е. Еріксона і Х. Шульц-Хенке самоствердження почали розглядати як потребу у визнанні особистості людьми, що оточують її, як відчуття своєї людської гідності.

Основною заслугою психоаналітиків – представників різних напрямів – є те, що вони вперше сформулювали *проблему* самоствердження особистості, знайшовши для неї гідне місце серед інших проблем, якими займається глибинна психологія. Загальними принципами, на яких будувалися аналізовані теорії, були принцип цілісності, цільової регуляції поведінки і активності особистості. Проте «системність», яка початково заявлялася Адлером як принцип дослідження, не була повною мірою застосована до його теоретичних побудов і емпіричних висновків.

У рамках психоаналітичного підходу до проблеми ствердження особистості був розроблений ряд важливих питань: висунута ідея стратегії самоствердження особистості, показаний вплив самоповаги на відносини особистості з іншими людьми, обґрунтовано положення про роль батьків у формуванні нормального нарцисизму.

З подальшим розвитком психології аналіз самоствердження особистості стає

науковим, строгим, звільняючись від буденних уявлень і умоглядних висловів. Принципи цілісності і цільової спрямованості особистості були використані і К. Левіним. Вчений піддав вимірюванню феномен самоствердження особистості. Він розробив теоретичну і математизовану основу[2]. К. Левін та його учні визначили, що поведінка людини визначається її потребами і цілями. Рівень трудності вибраної мети Левін назвав рівнем домагань, який часто може змінюватися. Проаналізувавши цей процес, дійшли висновку, що переживання успіхів і невдач, має значний вплив на те, чи вони дитину надихнуть або збентежать, а звідси і на її подальші досягнення. Адже успіхи і невдачі залежать від «рівня домагань», а рівень домагань у свою чергу пов'язаний із здібностями індивіда. Проте унаслідок вимог з боку дорослих або під впливом успіхів товаришів у дитини може виникнути такий рівень домагань, який явно вище (або нижче) за її реальні здібності. В результаті може розвинути відчуття неповноцінності (або переваги).

Необхідно відзначити, що К. Левін і його школа істотно просунули вперед теоретичні дослідження самоствердження, а головне – його емпіричне дослідження. Завдяки експерименту було встановлено те, що можна назвати головною суперечністю самоствердження: «Основна проблема рівня домагань може бути сформульована як явна невідповідність між тенденцією встановлювати все більш високі цілі (тобто бажанням зв'язувати себе складними зобов'язаннями) і звичайним уявленням про те, що життя регулюється тенденцією уникати зайвих зусиль (принципом економії)» [4].

Узагальнюючи напрацювання Левіна, можна сказати, що самоствердження нормальної особистості відбувається завдяки помірному, але постійному підвищенню рівня домагань, завдяки реальним досягненням особистості; при ігноруванні поступовості в цьому процесі особа або штучно завищує свої домагання, одночасно завищуючи самооцінку, зарозумілість, звеличуючи себе над іншими людьми, або невинувато занижує їх, оцінюючи себе не дуже високо. При нормальному самоствердженні (конструктивному за Адлером), яке здійснюється за рахунок конкретних досягнень людини, прагнення до переваги над іншими як би відтісняється на другий план свідомості.

Хоча гуманістична психологія не надає істотного значення самоствердженню особистості, приділяючи увагу іншим конструктам – самореалізації і самоактуалізації, і пояснюючи природу людини прагненням бути тим, ким він може бути. Але гуманістичні психологи також виділяють самоствердження в окрему проблему і спеціально займалися її вивченням.

К. Роджерс під час практичної роботи з клієнтами виявив наступні особливості їх поведінки, які й указують на існування загальної тенденції – самоактуалізації:

- тенденція відходу від того «Я», яким клієнт не є, названа прагненням «геть від фасаду»;
- віддалення від образу того, ким клієнт «повинен бути» («геть від "повинен"»);
- рух від суспільних очікувань («геть від відповідності очікуванням»);
- прагнення бути собою («геть від прагнення догоджати іншим») [6].

Одна з найбільш виражених тенденцій самоактуалізації – є прагнення людини до незалежності як здатності вибирати цілі, до яких вона *сама* хоче прагнути. Така здатність припускає вміння брати відповідальність на себе і здійснювати самоврядування.

А. Маслоу зазначає, що самоактуалізація – це стан душі. Самоактуалізація припускає і *самореалізацію*. Зазвичай остання розуміється як спонтанне розкриття і додаток своїх потенційних можливостей. У свою чергу, самореалізація обов'язково передбачає наявність самоактуалізації [5].

Самореалізація – це не тільки розвиток своїх здібностей і талантів, але і пошук способів адекватного використання власних сил, умінь, знань, себе самого. Самоствердження особистості розглядається Маслоу як передвісник самоактуалізації.

Внесок гуманістичної психології в розвиток ідеї самоствердження особистості полягає в тому, що вони розширили систему методологічних принципів, розглядаючи особистість як суб'єкт власного життя, здібний до самореалізації і саморозвитку, надали позитивного статусу досліджуваній проблемі, розуміли самоствердження як одну з базових особистісних потреб, як основу самоактуалізації особистості.

Принципи біхевіористичної психології не дають їй можливості глибоко проникнути в суть такого складного і фундаментального

людського явища як самоствердження. У дослідженнях біхевіористи описують і аналізують процес оволодіння умінням, який припускає здатність індивіда організовувати поведінку відповідно до правил і цілей, а також соціального зворотного зв'язку. Процес оволодіння умінням протікає при свідомому контролі умов ситуації, за наявності зовнішнього зворотного зв'язку і внутрішніх критеріїв, що об'єктивувалися в бажаній меті суб'єкта. У особливий конструкт виділяється вміння добре адаптуватися до ситуації й діяти відповідно до її умов і соціальної ролі. Уміння адаптуватися описується як здатність бути готовим до презентації себе іншим людям і використанні цього знання як направляючого, яке забезпечує контроль за своєю поведінкою. Подібна здатність властива людям, схильним варіювати своєю поведінку від ситуації до ситуації. Феномен упевненості у собі грає роль своєрідного аналога феномена самоствердження. У різних дослідженнях біхевіористів упевненість у собі термінологічно фіксується і характеризується по-різному – як соціально прийнятний вираз своїх прав і відчуттів, як здібність до самовираження тощо. Описуючи феномен упевненості в собі, А. Лазарус виділив чотири значущі чинники:

- здатність сказати «ні»;
- здатність призвати на допомогу або звернутися з проханням;
- здатність виражати позитивні і негативні емоції і відчуття;
- здатність починати, продовжувати або закінчувати розмову, тобто вміння ініціювати спілкування [9].

Відношення поведінкової психології до проблеми самоствердження особистості містить як безперечні достоїнства, так і безперечні дефекти. Головним недоліком можна вважати переоцінку емпіричних досліджень біхевіористами і недооцінку досліджень теоретичних.

Пілотажне дослідження проводилося серед студентів перших курсів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ) протягом 2011 року. Віковий розподіл досліджуваних від 17 до 19 років. Загалом вибірка складалася із 96 осіб. На даному етапі дослідження була використана методика «Стратегія самоствердження особистості» (С. П. Нікітін, Н. Є. Харламенкова). Вибір вказаної методики пояснюється результатами теоретичного аналізу. Феномен самоствердження ідентифікується з

Питання психології

особливостями фіксації особистістю унікального способу свого життя в соціумі. В згаданій методиці самоствердження особистості розглядається в контексті факторної природи, яка включає в себе наступні три стратегії: самоподавлення, конструктивність і агресивність.

Проведений порівняльний аналіз отриманих результатів дослідження засвідчив, що переважна більшість студентів – 71,9% керується стратегією агресивності. На нашу думку, це, перш за все, зумовлено періодом психофізіологічного становлення особистості, інтенсивною інтеграцією в доросле (студентське) життя, набуттям позитивного або негативного досвіду. Стратегія домінування як стратегія компенсації гіперпотреби в самоствердженні може проявлятися в формі вербальної агресії, у вигляді створення штучних перепон і зв'язаних з ними станів фрустрації в іншій людини у вигляді приховування від неї важливої інформації і емоційної ізоляції.

На думку деяких авторів, деструктивність даної стратегії не передбачає нанесення збитків іншій особистості. Дана стратегія виражається в більшому прагненні до домінування в міжособистісних відносинах. Люди з цією стратегією зберігають стійкість самооцінки за допомогою механізму проекції. Для них характерні середні значення по фактору саморозкриття й високі показники по самовираженню.

20,8% респондентів – стратегія конструктивного самоствердження особистості, що, як правило, виявляється у вмінні вирішувати проблеми, схильності до обгрунтованого ризику, в спонтанному прояві своїх здібностей, в творчості. Особи з вираженим конструктивним

самоствердженням використовують різні механізми психологічного захисту, але найчастіше використовують зрілі методи захисту, наприклад, ідентифікацію. Для них характерне прагнення до саморозкриття і самовираження.

7,3% надають перевагу стратегії самоподавлення (самозаперечення), що може проявлятися в конформній установці по відношенню до групи, в пошуку сильного лідера, в проявах гіпервідповідальності і т. д. У представників даної групи домінує механізм заперечення. Прагнення до саморозкриття й самовираження має низьке значення.

Висновок. Таким чином, можна зробити ряд висновків. По-перше, самоствердження особистості є складним комплексом когнітивних, емоційних і поведінкових реакцій. По-друге, самоствердження особистості визначається відчуттям цінності власного «Я», його сили і значущості; по-третє, самоствердження особистості здійснюється шляхом екстерналізації своєї цінності зовні з метою пошуку схвалення і підтримки збоку.

У пілотажному дослідженні з'ясовано, що переважна більшість респондентів (71,9%) вибирають стратегію домінування в міжособистісних відносинах, що є компенсацією гіперпотреби в самоствердженні. 20,8% респондентів проявляють вміння вирішувати проблеми за допомогою стратегії конструктивного самоствердження особистості. 7,3% надають перевагу стратегії самозаперечення, прагнення до саморозкриття й самовираження має для них низьке значення.

Емпіричне дослідження проблеми самоствердження особистості студентів є предметом подальшого дослідження.

Література

1. Адлер А. Понять природу человека. – СПб: Академический проект. – 2000. – 256 с.
2. Зейгарник Б. В. Теории личности в зарубежной психологии / Б. В. Зейгарник - М.: МГУ, 1982. - 158 с.
3. Кант И. Сочинения. – Т.4, ч.1.- М.: Наука, 1965. – 298 с.
4. Левин К. Регрессия, ретрогрессия и развитие. Динамическая психология: Избранные труды. – М.: Смысл. – 2001. – С. 271–302.
5. Маслоу А. Психология бытия: Пер. с англ. – М.: Рефл.бук.- К.: Ваклер, 1997. - 304 с.
6. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер.с англ. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА. – М, 1999. – 570 с.
8. Харламенкова Н.Е. Самоутверждение подростка. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН». – 2007. – 384 с.
9. Lazarus A. A. Assertive Behavior: Brif Note // Behavior Therapy. 1973. № 4. P. 697–699.